

Luther Márton.

Vallásos hitünk és egyházi szabadságunk biztosítása ahhoz a nevezetes korszakhoz fűződik, amely megérlelte és állandósította a Krisztus anyaszentegyházában a Reformációt. Ennek a történelmi korszaknak a szülötte Luther Márton is, akiről ez alkalommal, születésének (1483.) 450-ik évfordulóján, a Dávid Ferenc Egyletben kegyelettel emlékezünk; mert úgy érezzük, hogy benne azt az idősebb testvért tisztelhetjük, aki a maga célkitűzésével és lelkiismeretes munkájával buzdítólag hatott a mi egyházi vezérünkre, Dávid Ferencre, a *par excellence* magyar reformátorra.

Ezt a wittenbergi örökséget az unitárius egyház mindig kész elismerni s talán nem csalódom, amikor megállapítom, hogy Luther Márton és Dávid Ferenc híveinek egymás iránt tanúsított testvéries magatartása is erre a szellemi közösségre vezethető vissza.

Legyőzhetetlen lelki szomjúságtól ösztönözve ittunk a közös forrásból, amelyet megnyitott a mi számunkra az igazságos Istennek örök törvénye és kegyelmi végrendelete az Ó- és Új-testamentomban, s aki egyszer remegő térdekkel meghajlott a Sinai hegy táblái előtt, az addig nem nyugodott, mígnem „törvénye lett önmagának”; és aki tanúságtétel gyanánt odaállott a Golgotha Keresztje elé, addig szolgált saját akaratának megfeszítésével a mennyei

Gazdának, mígnem megkapta az őt megillető mennyegzői ruhát. — Ittunk a közös forrásból, és a zsoltárok az idegen környezetben is boldogító, édes dallamok gyanánt járták át a mi gyermeki szívünket, megtanítva jó és balsorsban az örökkévaló Isten szeretetére. Olvastuk a prófétákat, és az isteni igazságszolgáltatás tényei, mint történelemformáló erők, léptek fel az általános emberi tapasztalat fórumán. Ehhez igazodott a jövő képe, amely már azért se lehet többé bizonytalan, mert Isten és ember megértő szeretettel munkálkodnak együtt annak kiépítésén. Stílusa egyvonalú és szilárd, mint a fundamentum, amelyen nyugoszik; levetközve magáról mindent, ami elavult és ellentétben áll a haladó idő szárnyaló formáival. És együtt mérültünk el a Jézus evangéliumának titokzatos mélységeibe, ahol a mi lelkünk a megvilágosodás ünnepi perceit átélve, magáévá tette mindazt, ami abban, mint hit, élet, idvesség, szeretet és bűnbocsánat, megigazulás és újjászületés — alkotó normája és iskolapéldája az igazi keresztény közösségnek. S bár érzem és tudom, hogy ebben a földi világban, kinek-kinek magának kell a megjelölt nyomdokokon járva, kiküzdenie a maga idvességét és boldogságát, a kegyelem Istene gondoskodott róla, hogy az egyéni lélek, a kereső — küzdő — megmegettévedő — de végképp el nem tántorodó, — megváltásért esengő tanítvány, megtalálja a maga kalauzát abban az isteni Szóban, amelynek a neve — Szentírás...

A hit hősei is mindig ehhez folyamodtak útbaigazításért és vigasztalásért. És sohasem folyamodtak hiába. Isten lelke mindig nyitva áll azok előtt, akik Hozzá *leoldott sarúval* közelednek, maguk mögött hagyva minden földi vágyat,

minden egyéni érdeket, minden hatalmi törekvést, — egyedül és kizárólag Istennek kegyelmi ajándékára bízva magukat, sorsukat és életüket. Ez az egyetlen út és mód arra, hogy megértsük őt, mint Teremtőnket, és hogy Ő, mint mennyei Atyánk, fiaivá fogadjon bennünket.

Az itt eszményileg vázolt férfi-jellem ezen a tisztító lelki folyamaton ment keresztül, miközben egy új korszakot alkotó világmozgalomnak lett — mintegy természeti erők által is támogatott diadalmas vezére. Mindenki ismeri és tiszteli őt. Talán még az ellenségei is! Őszintesége és ügybuzgósága a Krisztus keresztje mellett minden kétségen felül áll. És az is bizonyos, hogy amikor az evangélium győzelméért, szellemi fegyverekkel, síkra szállt, nem a maga dicsőségét kereste, hanem Isten országát óhajtott közelebb hozni az emberek fiaihoz... De lássuk őt magát, amint történelmi távlatban az ő nemes alakja elénk rajzolódik.

*

Külső kereteiben egyszerű, de benső erkölcsi tartalomban jelentős, eredményeiben pedig századokra kiható az az életpálya, amelyet *Luther Márton* 1483-tól 1546-ig megfutott. Szegény bányász-család kebelében született Eislebenben. A szülői háznál szigorú nevelésben részesült. S ennek jó hasznát vette akkor, amikor iskolába került; mert többnyire a maga erején kellett magát fenntartania. Az akkori kor szokása szerint házról-házra kántálni járt, hogy napi kenyerét megszerezze. Szép hangjában már akkor is gyönyörködtek a magdeburgi és eisenachi jószívű polgárok, nem gondolva, hogy a nyájas tekintet egykor villámokat szór és a behizelgő

hang egykor úgy fog mennydörögni, hogy az egész világ megrázkódik belé. De a zivatar, amely kitörőfélben volt, csak a lelkek bensejében — mintegy önmagával küzdve — még nem adott külső életjelt magáról. Mint Emerson mondja: „Minden forradalom előbb csak egy ember agyában forrongott, mint megváltó eszme.“

18 éves korában kerül az erfurti egyetemre, ahol atyja kívánsága szerint jogi tanulmányokat folytat; de a korszellem hatása alatt a latin klasszikusokkal is behatóan foglalkozik, s a humanismus képviselőit nagyrabecsülve, velük közelebbi viszonyt keres. Már itt — mintegy öntudatlan — készül későbbi szent hivatalára, melyben a vitatkozásban való ügyességre és a lélek-jelenlétre olyan nagy szüksége leend.

Egymásután nyeri el az egyetemi fokozatokat; de a Bibliával magával még behatóbban nem foglalkozik; pedig ez lesz az ő igazi fegyvertára, amelyben minden kérdésre, amely lelkét a hit és idvesség, keresztény szabadság és egyházi berendezkedés dolgában foglalkoztatja, megtalálja a megfelelő megoldást és a diadalmas békét.

A nemes szándékkal nagyratörő ifjúnak erre volt legnagyobb szüksége, mert — mint életírói mondják — még az Ágostonrendi cellában is, ahová önként belépett (1505. VII. 17.), nagy lelki tusákat kellett vívnia önmagával. Kétség gyötörte alva-ébren, hogy miként nyerheti meg Isten haragjával szemben az Ő atyai bocsánatát; mert a szolgálai munkák, amiket kezdetben végzett és az előírt imák sehogyse hozták meg a lelki nyugalmat, azt a bizonyosságot, hogy számíthat az igazságos Istennek kegyelmére.

Aki ilyen komolyan veszi számadását a Teremtővel, annak bizonyára akad pártfogója azok között, akikkel egyazon szellemvilágnak osztályostársa. Egyik testvére a szerzetesi kötelékben addig biztatja, a tartományfőnök maga, Pater Staupitz, annyi jóindulattal van irányában (az ő lelki nehézségeire való tekintettel, hogy erről az oldalról t. i. emberi segítség alakjában alig várhat többet. De hála a Gondviselésnek, a könyvtárban kezébe akadt láncos Bibliában az isteni lélek is megszólalt mellette s a Pál apostol leveleiben, valamint az evangéliumokban csobogott az ő számára az az erőforrás, amelyre leginkább szüksége volt. Ettől fogva, ha itt-ott ismétlődtek is kétségei, mindig volt kire és mire támaszkodnia, t. i. *Istennek ingyen kegyelmére*, mely a Krisztusban való gvermeki hit és engedelmesség útján szent öröm és élő bizonyosság a mi számunkra.

Az újonnan alapított wittenbergi egyetemre éppen ilyen ember kellett, aki mint írásmagyarázó és predikátor, kész a maga sorsát egybekötni a teljes szentírással, amelyet egy évtized múlva wartburgi magányában ő kezdett német köntösbe öltöztetni. S hogy milyen előszeretettel és rátermettséggel tette ezt, látni abból, hogy az mind a mai napig standard-műve a német kultúrának, amelyet felülmúlni, vagy feleslegessé tenni még senkinek sem sikerült. Itt lett 1512-ben a theologia doktora.

Ez időtájt emlékezetes római küldetése. Ott szerzete dolgaiban hűségesen eljár; de kritikai szemmel nézve, nem sok jót tapasztalt akár az örök városban, akár a Vatikánban magában, ahol a reneszánsz kori pápák világias gondolkozása mindenre reá nyomta a maga bélyegét.

Ifjú ábrándjaiban, ideális hevületében, ő nem ilyenek gondolta a kereszténység központját; s bár jobb érzése lázadozott ellene, azért egyelőre erősebb volt a fegyelem, amelyet magára nézve kötelezőnek ismert. Továbbra is hű fia maradt a római egyháznak. Annak tekintélyét tiszteletben tartotta; pedig ha jól meggondoljuk a dolgot, talán az itt nyert szomorú tapasztalat volt végeredményében az, ami őt a reformatori pályára vitte. Még fiatal volt arra, hogy nyíltan szembeszálljon a felsőbbbséggel, amelyet különben a rendes világi vonatkozásban is tisztelt s erre híveit is a Biblia örök szabályai szerint buzdította.

Mint egyetemi tanár, a katedrán, mint predikátor a vártemplom szószékén, minden alkalmat megragad arra, hogy felépítse és bizonyossággá tegye azt a vallásos világnézetet, amelyet — az eredendő bűn súlya alatt szenvedő emberiség megváltására egyedül jónak és a maga szempontjából is döntőnek ismer. Vezető motívuma: a bűntudat, amely sötét árnyék gyanánt nehezedik az ember lelkiületére, s amelytől a maga emberségéből alig bír szabadulni. Ezt nem lehet levezekelni, nem lehet pénzen megváltani, hatalmi szóval eltávoztatni. Csak egy út és mód van szerinte arra, hogy a kárhozat fiaiból Isten gyermekeivé hasonuljunk által, ha gyermekmódra vesszük — feltétlen hittel és engedelmességgel — Istennek ingyen kegyelmét. Ez a Pál apostol tanításának kicsendülő hangja a római levélben, amely szerint: „Az igaz ember hitből él.” (Róm. I. 17.) Ez az isteni kegyelem Krisztusban hit által adja meg végre a lélek nyugalmi állapotát, a bűnbocsánatot. Itt hát a „szabad akarat”, amelyet Erasmus védelmébe vesz a kö-

zépkori tanítás alapján, elveszti jelentőségét; mert a mi nagy tartozásunkkal szemben az úgynevezett jócselekedetek, az egyéni érdemek nem jöhetnek számításba; itt nem lehet aprópénzzel fizetni, az egész életet kell reá tennünk, ha azt akarjuk, hogy Isten haragját, büntető igazságszolgáltatását kiengeszteljük magunkkal s az emberi nemzettel. Innen van, hogy erkölcsi felelősségérzetében a bűnös ember maga-magát vádolja s addig nem nyugszik, amíg egész életét oda nem állítja Isten igazságos ítélőszéke elé állandó bűnbánat jegyében, várva a jóvátételt, a megigazulást és megbékélést a lelkek Urával, örök Teremtőjével. A pusztá értelem is elismeri, hogy a véték ellene szegül Isten törvényének; de már Istennek büntető haragjával nem gondol; pedig ezen van a fő hangsúly ebben az új világfelfogásban, amely a kegyelem után való sóvárgást állítja oda a lelki élet központjába, mely nélkül az idvességnek senki se lehet boldog osztályrészes.

Luther Márton, mint hívő és mint lelki vezető, halálosan komolyan vette ezeket a bibliai igazságokat, amelyeknek érvényes voltát az Ó-Testamentum még alátámasztotta, megerősítette. Jahweh szolgája is hordozza a mi betegségeinket, és az ő sebei által gyógyul meg a Nemzet. Ugyanez áll Krisztusra az Újszövetségben, csak hogy itt már egyetemes alapon, kiterjesztve annak áldásait az egész emberiségre.

El lehet gondolni, milyen megütközést keltett benne ezenközben a bűnbocsátó cédulák árusítása, amellyel egész Németországot szétben-hosszában elárasztották. A tiltakozás moraja zúgott végig a jobbérzésű emberek lelkiismeretén, akik ezt a zsibvásárt nem tartották össze-

egyeztethetőnek a saját erkölcsi felfogásukkal és az Egyház jól felfogott érdekével. Ennek az eleven erőnek, ennek a tiltakozásnak adott kifejezést Luther, amikor híres 95 tételét odaszegezte a wittenbergi vártemplom kapujára, kifejtve bennök az igazi bűnbocsánat előfeltételeit. Luther kalapácsütése élénk visszhangra talált mindenfelé. S ha 1492. mint dátum egy új világrész fölfedezését jelenti Columbus által, 1517. október 31-ike egy új lelkiiség kiindulópontja, egy szakadatlan reformáció, amelyből az ellenlábás római egyháznak is megújnodva kell kikerülnie. Ezért nincs értelme és foganatja a „*Compelle intrare*“ irányzatnak, amely a saját sorsán győződhetett meg a reformáció szükségességéről.

Ennek az erkölcsi szükségérzetnek engedett Luther Márton, amikor merész eljárása miatt az anyaegyházból kiközösítve, az átok-bullát is ünnepélyesen elégette s Wormsban is bátran szembe nézett földi bírásaival, hivatkozva arra, hogy „nem tanácsos az embernek lelkiismerete ellen cselekedni“. Ott állott és másként nem tehetett; pedig ott volt előtte Husz János esete, aki merészségéért máglya-halállal lakolt. Őt a fejedelmi kegy védelmébe vette s rövid pihenő (Wartburg) után alkalmat nyújtott neki arra, hogy az újonnan fölfedezett evangéliumi elvek alapján újra szervezze azokat, akik lelkek sugallatára köréje gyülekeztek. Harsány szózatát megértette a *Német Nemesség*, s nagy jóakarattal támogatta Luthert reformátori munkájában. Az *egyház babyloni fogságáról* írt műve, valamint a *keresztény ember személyes szabadságának* nemeslevele, mind arra szolgáltak, hogy az új egyházi közösséget megszilárdítsák, az egyes híve-

ket hitőkben megerősítsék, a tanítókat és lelkészeket, családfőket és egyházi szolgákat alkalmatossá tegyék Isten országára. Hogy ezt az alapvető célt még inkább biztosítsa, egymásután adta ki *Kis és Nagy Kátéját*, amely mint bevezetés a krisztusi tudományba és a jó erkölcsökbe, még ma is példálul szolgálhat annál az egyszerűségnél és közvetlenségnél fogva, amely az embert valósággal elbájolja s míg Istent magasztal, az embernek is megadja — a test és világ s helyen-helyen: az ördög incselkedéseivel szemben a szabadulás útját.

Hogy az új lelki közösségben mindenképpen és ékes renddel történjenek, hirdeti az „*egyetemleges papságot*“, amelyben minden igaz hívő részt vehet, kötelessége is résztvenni, miután a keresztségben eljegyezte magát a Krisztussal.

Az új egyház alapvető tételeit, hitcikkeibe foglalva, kötelességszerűen bemutatják az augsburgi birodalmi gyűlésen (1530.); innen ered a Magyarországon majdnem egyidőben megalakult protestáns közösség elnevezése: ágostai hitv. evangélikus egyház, amit köznyelven lutheranusnak neveznek. Ez azonban eleinte inkább gúnynév volt, mint általában a *Christiano*i is. A hitcikkék kidolgozásában és az evangéliumi igazság védelmében kiváló szolgálatot tett az ügynek *Melanchton* Fülöp, aki ugyan békülékenyebb temperamentum, mint Luther, s a bölcsesség szelidségét is latba veti az írásmagyarázat propagáló munkájában, de a maga igazából nem enged; s a jellemeknek ez a különbözősége és a harcmodor, amelyet követtek, úgy látom, mai napiglan is érvényre jut az evang. egyház modern szervezetében és hittani felfogásában, igazolva azt a kézenfekvő megállapítást, hogy nagy

idők és nagy emberek örökségét csak hasonló ivású utódok tudják átvenni és a modern egyházi élet keretében gyümölcsöztetni és gyarapítani az egész keresztény világ javára.

Szép dolog: hirdetni a keresztény ember szabadságát; de ennek az igehirdetésnek megvannak a maga veszélyei. Luthernek is keserűen kellett tapasztalnia, hogy nem értették meg szavának mélyebb értelmét, vagy pusztán anyagi érdekből, vagy feltűnési vágyból félremagyarázták. S így az újonnan alakított közösséget alapjaiban rendítették meg a mindenféle túlzó reformátorok, akik még saját magukat se tudták reformálni s akik a képrombolásban és a reformatori gondolat túlhajtásában tetszelegtek maguknak s a könnyenhívőket elszédítették mindennemű hangzatos tanok terjesztésével a földre alászállott mennyország felől. Ezekkel könnyen végzett Luther; de annál nehezebb volt elbánni azzal a parasztlázadással, amely az enyim-tiedővé fogalmait összezavarva, lángbaborította Németország nagyrészét. Kőszál gyanánt áll a viharban itt is, s az erőszak ellen az erőszak fegyvereit kénytelen igénybe venni a fejedelmek, mint világi felsőbbség útján, akiknek elemi kötelessége a rend fenntartása.

Ezenközben folytatja páratlan írói munkásságát, mert fanatikusan hisz a szárnyas betű hatalmában. Úgy látszik, mintha egyenesen az ő részére találták volna fel a könyvnyomtatás mesterségét. Sokat ír, levelez, vitatkozik, érvel, hogy napnál világosabban kifejtse azokat a világmegváltó eszméket, amelyek egész lelkét betöltötték. Itt-ott nyers, nem igen válogat a szavakban; de ez is mindig benső meggyőződésből fakad; mert a megalkuvás nem kenyere. Új kor-

szakot nyit a nemzeti népies nyelv történetében, akár csak a mi Dávid Ferencünk idehaza és az ő kortársai. Nem tudjuk, hogy mit bámuljunk inkább benne, erőteljes stílusát-e, vagy fényes dialektikáját, amellyel barátait meggyőzi, elleneit pedig lefegyverzi. Ő valóban „szíve vérével írja, amit ír“. S jó és rossz napokban egyaránt szakadatlanul dolgozik. Csak így felelhetett meg azoknak a jogos várakozásoknak, amelyek az ő reformátori fellépéséhez fűződtek. Milyen kár, hogy a svájci testvérek hasonló mozgalmával nem tudott megbarátkozni, s kivált az *úrvacsora* kérdésében — a híres marburgi colloquium után is — megmaradt eredeti álláspontja mellett (Realpräsens), s Zwinglit egyenetlen küzdelmében az orthodox kantonok fegyveres támadása mellett magára hagyta. Pedig, ki tudja, nem sokkal jobb lett volna-e a már-már felszínre kerülő ellenreformációval szemben megteremteni az egységes protestáns frontot, amely — *sajnos*, — azóta is csak kegyes óhajlás maradt.

A lutheri reformáció egyik vívmánya, hogy a pápai tekintély semlegesítésével, új tekintélyt állított fel a Szentírásban; s azt hozzáférhetővé tette — kinek-kinek anyanyelvén — a népmilliók számára. Ennek alapján a papok és lelki tanítók részére a papnőtlenység megszüntetésével — kívánatosá tette a családalapítást. Ezt az elvet követte Luther is, amikor a lelki szabadság és szeretet jegyében nőül vette Bóra Katalint, akivel harmonikus családi életet élt. Frigyöket a jó Isten több gyermekkel áldotta meg, akiknek nevelésében apa és anya egyik a másnak segítő kezet nyújtottak. A bölcső mellett is az Istent dicsőítették, a koporsó mellett is az égi Atyát áldották. Családi életének benső boldog-

sága gazdag kárpótlást nyújtott neki azokkal a külső támadásokkal és lelki küzdelmekkel szemben, amik majdnem állandóan foglalkoztatták. Ő, aki az egész világgal harcban állt, bizony, időnkint maga-magával is belső harcot vívott, sőt Istennel és az Ördöggel is meg kellett birkóznia adandó alkalommal, mint Jákóbnak a pusztai bujdosásban. S ilyenkor innen, a szeretet édes otthonából, merítette az erőt, a kitartást, gigászi küzdelmeinek lankadatlan folytatására. Egykorú följegyzés szerint, egyszer amint könyvtárában rendes napi munkáját és buzgó áhitatát elvégezve, övéi közé belépett, így szólt: „Mennyből jövök Tihozzátok!“ De hiszen, ez a szerető otthon is mennyország volt számára, amely őt végtelenül boldogította. A gyermeket Isten legnagyobb áldásának tekintette. Gyermekai társaságában ő maga is — gyermeknek érezte magát.

Igen! Engedelmes, bűnbánó, mosolygó és harcos gyermeke volt annak a közös mennyei édes Atyának, akinek a tiszteletére új ecclesiát, *lát-hatatlan egyházat*, a reformáció egyházát alapította, amelynek imáiban és templomi énekeiben, hitvallásában és harangzúgásában örökre diadalmasan hangzik fel a századok mesgyéjén, — egybehangolva a népek és nemzetek békesség után sovárgó szívét — az ő hymnusa: „*Erős várunk nekünk az Isten!*“

A Zsoltár Lelke.*

Pályám kezdetén nagy lelki válságon mentem keresztül. Összeütközésbe kerültem a hagyományos felfogással, az emberi társadalom megrogzött s többnyire csak a látszatnak hódoló szokásaival. Kerestem a magányt; de ott meg azt kelle tapasztalnom, hogy a saját felépítem szerinti világrendben sem találok megnyugvást a külső békétlenséggel szemben. Bármilyen fényesen tündökölt reggel az áldott nap, körülöttem fojtó homályba burkolóztak éltető sugarai. Estenden pedig messze elkerült az álom; s ha megjött, annak rémképeiben nem volt köszönet. Fáradtan feküdtem le rideg nyoszolyámra; és fáradtan ébredtem másnap. Pedig a reám váró munkát valakinek el kellett végeznie. Ment is, úgy ahogy. De lélek nélkül. Pusztán robotolva. Az emberek, mint tovatűnő árnyékok, tétován jártak körülöttem. Még a harangszó is terhemre volt. S ha valaki Isten nevében az úton „jó napot“ köszöntött reám, csak megemeltem a kalapomat a tisztesség okáért, és közömbösen mentem tovább.

Mi lehetett az oka ennek a beteges lelki állapotnak? Akkoriban magam se tudtam. De most jó negyvennégy évnek távlatában mindinkább kibontakozik előttem az egész komplikált folyamat, amint azt lehiggadt vérmeérséklettel — a

* Pápán, a Ref. Nöszövetség estélyén — a templom javára.

saját ütőeremen tartva kezemet — vizsgálgom; de olyanformán, mintha nem is rólam volna szó, hanem az iskola padjairól az életbe kikerült más ifjúról, akinek bizonyára szintén meglehetek — meg is voltak — a maga kínzó kérdései éppen úgy, mint nekem, amikor a hivatás nemes ösztönétől hajtvá belépett a való élet forgatagába.

Megállapítom első sorban, hogy ennek a lelki válságnak az én esetemben nem az volt az oka, mintha kevés s talán kellően meg nem alapozott, ingadozó hit élt volna bennem az isteni Gondviselés imádott céljai iránt; hanem inkább az, hogy mindent — Istent, üdvöt, barátságot, szolgálatot, testvériséget, békét — ideális magaslatra emelve, és a maga szűztisztaságában fogva fel, lépten-nyomon tapasztalnom kellett, hogy az emberek között, a napi érdekek hálójában, mindezek az eszmények csak annyit érnek, amennyit belőlük aprópénzre lehet váltani.

Ilyen körülmények között csak két megoldás kínálkozott számomra. Az egyik az, hogy a papi hivatást más — mondjuk világi — pályával cserélem föl; a másik pedig — amiért nem győzők eléggé hálát adni a jó Istennek — az, hogy csorbítatlan idealizmussal ragaszkodtam a szószékhez és az iskolához, amelynek magaslatán, s illetve virágos kertjében annyi lelki gyönyörűség lett osztályrészem.

Kedves Hallgatóim! — Ha már ilyen őszintén feltártam Önök előtt az én lelki világomat — amint Böjt idején illik is — akkor azt is meg kell mondanom, hogy minek köszönhetem az én megújulásomat, újjászületésemet. Egyszerűen a Biblia olvasásának, s ebben is főként a Zsoltároknak, amelyek Istennek és az egyéni léleknek egymáshoz való viszonyát az élet minden

körülményeire kiterjedő szempontból tárgyalják s ennél fogva alkalmasak arra, hogy a hétköznapi ellentmondásokat feloldják s azokat kellő értékükre leszállítva, másfelől odaadó, hálás, igazság és kegyelem után sovárgó szívünket a dicsőség Istenével hozzák benső, boldog, meghitt összeköttetésbe.

Azóta is — tisztem szerint — mindennapi olvasmányom a Biblia. S a különböző nyelveken olvasva, az egyes fejezetek, vagy jól ismert népszerű mondások, aranyigazságok és szenttérténetek, új világításban jelennek meg; anélkül azonban, hogy az ősi, kipróbált értelmezés jelentőségéből bármit is veszítene. Nem kell hozzá kommentár. Egyik a mászt magyarázzák; az egyetemes alapigazságot, a mindnyájunkat körülvevő, mindnyájunkat földöntúli boldogsággal betöltő isteni Életet annyi aprólékos részletben és sokoldalú világításban mutatják be, hogy csak az nem látja, aki készakarva behunyja a szemét; az örök Törvény királyi parancsszava csak annak a keblében nem talál megértő visszhangra, — engedelmességre és alázatra — aki önként szakítja meg az eleven kapcsolatot a mennyei üzenettel, s számkivetésre kárhóztatja magát a szépség és jószág földi birodalmának határain kívül.

Minden jótét lélek, minden igaz keresztény olvassa és nagy élvezettel, nagy erkölcsi haszonnal és lelki gyönyörűséggel olvassa a maga Bibliáját. Amikor hát szíves felhívásukat vettem, hogy itt, a Ref. Nőegylet kultúr-estjén felolvasást tartsak, mindjárt arra gondoltam, hogy legjobb lesz, ha aktuálisabb témák mellőzésével, megmaradunk a jó öreg Bibliánál, amely 3000 év óta aktuális.

Bibliánk könyvei közül — az evangéliumot kivéve — legszívesebben olvasom a Zsoltárokat. Ezek segítettek megoldáshoz pályám kezdetén. Ezek kísérték végig a küzdelmes életúton. „Nagy vizek zúgása“ mellett ezek tartották bennem épen a lelket; „a halál félelmei között“ is ezek elevenítették meg engemet. A sok rokon vonás mögül itt az „örök emberi“ integet felénk, amint találkozást keres az „örök isteni“-vel, hogy az Ő áldott jelenlétében levetközhesse magáról azt, ami földi, s mennyei boldogság sugárözönében tegyen vallomást Arról, aki lelkének gyökere, és életének tiszta forrása. Az ellentétek és hasonlatok, jelenések és tapasztalatok kaleidoszkopszerű változásaiban csakugyan itt is, ott is magunkra ismerünk. Mi is voltunk hasonló helyzetben. Vagy talán éppen rólunk íródott jóelőre — az isteni Gond kifürkészhetetlen tervei szerint — ez vagy ama részlet, amely intimitásánál fogva ellentmondást nem tűrő módon igazolja a zsoltárírónak, mint nagy lélekbuvárnak ösztönös megérzéseit és a jövőbe látó bölcs tekintetét.

Az Ő-szövetség domináns hangsorát ugyan maga a mózesi Törvény szabja meg s ad neki a próféciák nemzetnevelő iskolája mellett soha el nem múló tekintélyt; de hiányos volna Isten és ember szempontjából egyaránt, hogyha nem foglalnának közötte megillető, sőt előkelő helyet a Zsoltárok, amelyek a nagy nemzeti királynak, Dávidnak nevéhez fűződnek. Kanonikus könyv tehát, amelynek kijelentései az Istenben bízó hitet erősítik és magyarázzák nem csupán az egyes ember életkörülményei között, amelyek hol öröme, hol bánatra és szorongatásra, sőt kétségbeesésre is adhatnak okot, hanem a szent Gyülekezet, sőt az egész kiválasztott nemzet életé-

ben, amelynek története eleitől fogva mind a mai napig át meg át van szöve az isteni cél gondolat irányító elveivel. És éppen ez tette és teszi a Zsoltárt örökbecsűvé, hogy benne nem csupán lyrai ömlengések alliterációi hangzanak fel, hanem az idők méhéből felrajanak a nemzeti nagyság és dicsőség, a nehéz próbák és keserű bujdosások lezajlása után Dávidnak leomlott sátorát újból megépítő Isten — Jehovah — akit, amíg a világ lesz, a Sors kerekét intéző hatalmak sorából kihagyni nem lehet és nem szabad.

Ezért kedves és örökbecsű a Zsoltár előttünk, a magyar nemzet tagjai s a magyar protestáns egyház hívő lelkei előtt is; mert példázta és mutogatja számunkra az Istenhez vezető utat, glóriás magaslatokon, zengő grádicsokon, szívünk örök harmóniáján keresztül, az igazság és kegyelem ítélőszéke előtt. Ide kívánczunk most is. Képzeletben újra felépítjük Salamon templomát, amelyben a felszentelő ima szavai szerint az „idegent“ is meghallgatta az Örökkévaló, hogyha tiszta szívből imádkozott. És felépítjük a második templomot, amely a nagy fogság után a nemzeti multból még fennmaradt egykori dicsőségnek csak árnyéka vala. És felépítjük azt a templomot, amelyben Krisztus maga lett a szegeletkő, hogy megújhódott hittel és biztató, édes reménységgel tekinthessünk az elé, a még távol jövő elé, amikor a Teremtő nem lakozik kézzel csinált templomokban, s mindnyájan megértjük a nagy Tanítómester kijelentését: „A templomnál nagyobb vagy — itt...“

Amikor lant, cimbalom, kürt, citera és sokhúrú hárfa hangjai mellett fölcsendült a zsoltárnak a kebel mélyéből elemi erővel kitörő hangja, s betöltötte búbájós hangjaival a szent

boltozatot, bizonyára kedvére volt Istennek, embernek egyaránt. *Istennek* azért, mert hódolt előtte az ő kezének munkája, az ő nyájának juha, melyet kies mezőkre vezérelt a Pásztor hűségével és szeretetteljes gondjaival. *Embernek* azért, mert bár porig megalázta magát s elismerte az Örökkévaló előtt a maga elesett voltát, semmiségét, éppen ez, az önmegalázás volt az az emeltyű, amelynek révén Isten ítéletében és a saját önbecsérzetében fokról-fokra emelkedni volt hivatva egészen az istenfiúság megrendítő magaslatáig. Csakhogy amíg oda eljut, bizony sokat kell küszködni, még többet szenvednie, könnyeket hullatnia, méltatlanul ejtett, vagy talán éppen önkezétől okozott sebek között tehetetlenül vergődnie; tőrni, hogy mások kinevessék, gúnyolják, mindenféle hamis vádakkal illessék, jó hírnevét besározzák, s ezt éppen azok, akiktől eszerint csak hálát és köszönetet érdemelt volna; tőrni, hogy még betegágyában is csak azért látogassák meg, hogy utcai híreket, pletykákat terjesszenek róla. Amit ez a tükör így felmutat, bizonyára torzképe annak a korabeli társadalomnak, amelynek lelkisége ilyen erkölcsi fogyatékoságot árult el; de megvan reá a magyarázat. Majdnem ugyanabban a lélekzetvételben, amellyel elsírja, elnyögi a méltatlan támadást, az ellenséges üldözést, annak forrását abban jelöli meg, hogy az illetők tévedésben vannak az isteni mindentudóság felől s azt hiszik, hogy aki a szemet adta nekik, az nem lát, és hogy aki a fület plántálta, az nem hall. Fáj neki, amikor ellenfeleiről ezt megállapítja, de ez csak eggyel több ok arra, hogy azoknak elbizakodottsága ellen az ő hatalmas pártfogójánál, Istennél keressen menedéket, aki meg tudja és meg is

akarja vigasztalni őt, a nagy szenvedőt, a sors-üldözöttet, mint igaz *Bíró*.

Ennek az igaz Bírónak ítéletében megnyugszik, mert érzi, tudja, személyes tapasztalat alapján százszor-ezerszer meggyőződött róla, hogy elhatározásában és végzetében semmiféle mellétekintet nem vezérli, csupán csak az igazság. S neki, mint igaz Bírónak elegendő hatalma van arra is, hogy a gonoszok által elgáncsolt igaz embert — ha hétszer is elesnék — ismét és ismét fölemelje; s kegyelmének és szeretetének teljességében gazdagon kárpótolja a kiállott méltatlan szenvedésekért.

Az igaz ember minden fenntartás nélkül bízik az Istenben; viszont a kegyelem és hűség Istene is bízik az emberben, aki *az ő szövetségét és bizonyosságait megtartja*.

Ez a kölcsönös bizalom a forrása azután annak a lelki boldogságnak, amely fölér e világ minden hiú dicsőségével. *Boldog ember az, boldog ember az,* — olvassuk mindegyre... Úgy, hogy kedvünk volna egy Ó-testamentumi *Beatitudo-t* (boldogságtant) egybeszerkeszteni belőle, egymás mellé sorakoztatva a szétszórt idézeteket. Mellőzve a negatív megállapításokat, pozitíve tudjuk, hogy az a boldog ember, akinek *az Úr törvényében van gyönyörűsége, s aki az ő törvényéről gondolkodik éjjel és nappal*. Ez olyan lesz, mint a folyóvizek mellé ültetett fa, amely idejekorán megadja gyümölcsét, levele nem hervad el; és minden munkájában jó szerencsés lesz. — Mint szintén *boldog ember az, akinek az Úr bünt nem tulajdonit, kinek lelkében csálárdság nincsen, vagy — a lelki folyamat lezárása után — boldog az is, akinek hamissága megbocsáttatott, vélke elfedeztetett*. Szóval, az

Istenben való boldogság bűvköréből az őszinte bűnbánók és megtérők sincsenek kizárva. Ezeket is körülveszi Isten a „szabadulás örömeivel...“ Ugyancsak boldog az, *akit Isten kiválaszt és magához fogad*, hogy lakozzék az ő tornácaiban; az ilyeneket megelégti házának javaival és templomának szentségével. Az ilyenek vallják is szívvel-lélekkel, hogy *„a te kegyelmed jobb az életnél“*... És ismét: *„Isten közelsége oly igen jó nékem.“* Az Úr Istenben vetem minden reménységemet... *„Boldog ember az, akinek te vagy erőssége s a te ösvényeid vannak szívében. Boldog ember az, aki bízik Tebenned.“* Az egyes ember boldogsága mellett, önként értetődő, hogy az egész nép boldogító öntudata is csak ugyanezen alapon épülhet fel, amint az a történelmi események kapcsán be is igazolódik; hogy t. i. *„boldog nép az, amelynek Istene az Úr, az a nép, amelyet örökségül választott magának...“* S amennyiben ezt az áldott viszonyt legméltóbban Dávid királyi háza képviseli, ebben a vonatkozásban, az egyetemes boldogság bizonyossága mellett, az egyéni kiválasztottság érzete ebben az isteni szózatban lesz nyilvánvaló: — *„Ő így szólít engem: Atyám vagy te, én Istenem, és szabadításom kösziklája... Én meg: elsőszülöttemmé teszem őt, és felebbvalóvá a föld királyainál.“* Ami, nézetem szerint, nem csupán a világi hatalmat jelenti, hanem azt az erkölcsi tekintélyt is példázza, amely önkéntes adó gyanánt kijár a Messiás országának.

Ennek dicsőségét zengi a LXXII. zsoltár is, amidőn így áradozik: *„Teremjenek a hegyek békességet a népnek, és a halmok igazságot. Virágozzék az ő idejében az igaz és a béke teljessége. És uralkodjék egyik tengertől a másik*

tengerig.“ Én ebben nem látok távolról sem valamelyes imperiálistikus irányzatot. Hitem szerint ez nem vonatkozik egyébre, mint az Isten uralmára az egész földön, amely egyedül az ő kormányzása alatt lehet igazán boldog.

Ez a nemesebb értelemben vett theokrácia a maga ideális szempontjai szerint úgy kíván berendezkedni, hogy a földiség nyügeitől, a bűn hálójától, a rosszakarát farkasvermeitől, és a testi-lelki nyomorúság minden fajtájától megóvja azt a társadalmat, azt a Gyülekezetet, amelyben a legfőbb Lény otthonosan érezi magát. Hiszen a zsoltáríró is ott kívánja *hirdetni az ő nevét az ő atyjafiaiának*, és ott kívánja *dicsérni őt — a Gyülekezetben...* Symbolikus értelemben ez az Úr lakóhelye, az Ő szent hegye: „oda csak az mehet fel és az állhat meg előtte, akinek *ártatlan a keze és a szíve tiszta*, és aki nem adja lelkét hiábavalóságra. Az ilyen *áldást* nyer az Úrtól, és *igazságot* az idvesség Istenétől. Ilyen az őt keresők nemzetsége, a Jákób nemzetsége.“ Faji szempontból, meglehet, hogy még szűk-körűen nemzeti sajátságok viszik benne a főszerepet; de csirájában már ott van az általános és egyetemes emberi elgondolás, amelynek Jézus adott kifejezést az általa hirdetett és inaugurált Isten országában. Nem közömbös előtte a szegény és szűkölködő, az árva és ügyefogyott sorsa, amelyen résztvevő szívvel segíteni kíván s azoknak legfőbb gyámolául az Isten atyai gondviselését állítja oda, hogy azok is „*járhassanak előtte az életnek világosságában*“. Itt is jelentkezik tehát az a sociális tartalom, amely a hegyi beszédnek mintegy előhangja gyanánt tekinthető. Akik azonban, ezt a lelki magaslatot még nem érték el, azokra nézve a zsoltáríró a maga szívé-

nek keserűségében, így nyilatkozik: „*nem tudnak, nem értenek, setéségekben járnak*“, s így nem csoda, hogyha a tiszta erkölcs megdőltével „*a földnek minden fundamentoma inog*“.

Ugyanaz az elgondolás és életelv, mint a mit napjainkban is számtalanszor hangsúlyoznak úton-útfélen, hogy t. i. egészséges nemzeti társadalom csak az egyének és családok hazafias áldozatán, buzgó hitén és tiszta erkölcsén épülhet fel, s a nagy Gyülekezetnek, az Anyaszentegyháznak egyedüli mentsvára a családi szentély, ahonnan indulhat ki és ahová gazdagon megrakodva térhet vissza *menyei gabonával, angyalok kenyerével* az Úrnak félelme, mint minden bölcseségnek kezdete.

Aki mindezeket így tudja és ismeri, és Isten parancsával mégis szándékosan szembehelyezkedik, bűnt követ el. Bűnt követ el Istennel szemben és a saját lelkiismeretével szemben. Isten számadóra vonja az élet könyvének bejegyzései alapján. A saját lelke pedig bizonyosságot tesz ellene az Itélet nagy napján, és minden lépten-nyomon éreznie kell, hogy kiesett Isten kegyéből, orcájának áldott világa elhomályosult, s a lelki bajok nyomában súlyos testi bajok következnek, mint a megbomlott benső harmoniának zavaros külső tünetei. Szomorú megállapítás, ha így van: „Mindnyájan elhajlottak, egyetemben megromlottak; nincs aki jót cselekedjék, nincsen csak egy is.“ Ezek a külső és belső bajok mind egy közös forrásra, a hitetlenségre vezethetők vissza. Ez a szülőanyja a földön minden bűnnek és minden romlottságnak. Emiatt kesereg Isten nevében a zsoltáríró, aki a közügyét magáévá teszi: „Nem tudják-é ezt mind a gonosztevők, akik megeszik az én népemet,

mint a kenyeret, — az Urat pedig segítségül nem hívják.“

Ezt a disharmoniát feloldani s a megbomlott lelki egységet helyreállítani csak egy úton-módon lehet. Csak úgy, ha akár az egyes, akár az egész nép, mindenkben alárendeljük magunkat Isten szent akaratának; annak a felsőbbrendű Akaratnak, amely nem szeszély, avagy zsarnoki önkény szerint rendelkezik, hanem Őreá nézve is érvényes és változhatatlan törvények szerint. Szóval, igaz Bíró, kegyelmes Atya, Seregeknek Ura, juhait legeltető Pásztor, jó és balsorsban Vezér, akinek irányításában teljesen megnyughatunk, s akinek lelke elől el nem rejthetünk. Se a mennybe, se a sírba, se a földnek tulsó határiba; mert ő mindenütt jelen van. S az ő jelenléte a mi számunkra világít még a sötétségben is... „Az Úr az én világosságom! — az Úr az én idvességem...“ Róla teszi a vallo-mást örökérvényű bizonyossággal a hívő lélek, amikor ezt hirdeti: „Az irgalmashoz irgalmas vagy; a tökéleteshez tökéletes vagy; a tisztához tiszta vagy; — és a visszához — visszás vagy... Mert te gyujtod meg az én szövétnekemet, az Úr, az én Istenem megvilágosítja az én sötétségemet...“

Így lesz „Isten előtt kedves áldozat: a töredelmes lélek és a bűnbánó szív“. Aki így járul a Kegyelem székéhez, az nem hiába eseng a zsol-táríró szavaival: „Ne vess el engem a te orcád elől, és a te szent lelkedet ne vedd el tőlem.“ Mert még ebben a mulandó életben meglátja Istennek áldott szabadítását s ha igazán kéri és várja, ad néki az Isten — mint a királynak — „hosszú időt, örökkévalót és végtelent...“

*

Törvény és prófécia mellett az istentiszteletnek integráns részét képezték a zsol-tárok az Ó-testamentum istenes liturgiájában. Átvette azokat a bűnbánó és Isten után sóvárgó lélek ösztönös áhívatával az Új-testamentum hitvilága is s azt a maga nyelvén értelmezve, így lett az közös kincse az egész keresztény világnak. A reformáció egyházai pedig igyekeztek, egymással nemes versenyre kelve, kiaknázni a benne rejlő szépséget és tanulságot. Századokon keresztül ez volt egyik jellemvonásuk, mint a Szabolcska tisztos elődeinek, hogy a hazai rög szeretete és egyszerű, jámbor életmód mellett Istenbízó rendületlen hittel „százötven zsol-tárt énekelnek“.

A zsol-tár lelkéről értekezve, illő dolog egy pár szóban megemlékeznünk azokról, akiknek a zsol-tárok lefordítását köszönjük. Béza Tivadar és Marot Kelemen francia fordítása és Lobwasser német szövege szolgált minta gyanánt a magyar fordítóknak. Szegedi Gergely és Sztárai Mihály magyar fordításai még küzdenek a nyelv nehézségeivel s alig mulják felül a históriás énekek színvonalát. Bogáthi Fazekas Miklós verselése már haladottabb rythmust képvisel. Az érdem oroszánrésze azonban *Szenci Molnár Albertet* illeti, aki külföldi bujdosásaiban, sok inséget hordozva, sok keserű tapasztalatot szerevezve, mintegy praedestinálva volt arra, hogy olyan magyar fordítást adjon a kezünkbe, amelyben — saját szavai szerint — „nagyobb gondja volt a fundamentombeli igaz értelemnek fordítására, hogynem a verseknek ékesgetésére“. A „Psalterium Ungaricum“ Altdorfban 1606-ban jelent meg. S azóta több mint száz kiadást ért, az Ég Urához emelve buzgó hálaadásban egy-

más után következő magyar nemzedékek szívet-lelkét. Ha mást nem is írt, vagy fordított volna ez a nyughatatlan szellem, aki élte javarészét Nagynémetországban töltötte, egyik egyetemről a másikra vándorolva, akkor is maradandó nevet vivott volna ki magának. Zsoltáraihoz való ajánlásában így ír: „Szerelmes anyám, keresztyén anyaszentegyház, hozzád való hálaadósságnak ez külső jelét vöd jó néven addiglan, mig a te szerelmesed az Jézus Christus ennél nagyobb szeret.“ — Ma is ezt a fordítást használjuk a református és unitárius egyházakban. S gyermekkorunknak egyik legszebb emléke az, amikor egy-egy ilyen zsoltárt megtanulva, az egész gyülekezettel együtt énekelhettük.

Jól mondja róla egyik hű barátja, Prof. Rem: „nem saját dicsőséged, hanem a magyar egyház hasznát keresed.“ Az évek során egymásután jelentek meg eredeti és fordított munkái: a magyar Szent Biblia, latin-magyar és magyar-latin szótár, később göröggel is kiegészítve; imádásos könyvecske; magyar nyelvtana latin közvetítéssel; Calvin Institúciói — Ziegler: De summo bono etc. Opitz szerint: „többet köszön neki hazája, mint bárki másnak, ki kortársai közül a tudomány művelésével foglalkozott“. Igaza volt Bethlen Gábornak is, amikor Szenci albumába ezt a jelmondatot írta: „Ösztönt a magasztaló erény adott.“ Ez a csüggedetlen lelki erő tartotta fenn a külföldön, ahol a magyar kultúrának áldozott valóban apostoli munkát végezve; és ez a csüggedetlen lelki erő tartotta fenn idehaza, ahol nyugodtan elhelyezkedni végleg nem tudott, hanem helyről-helyre költözve, a fejedelmi kegy letünthe után, elhagyatva, elfeledve, nagy szegénységben halt meg ezelőtt 300

esztendővel Kolozsvárott. Az ottani unitárius kollegium levéltárának hiteles feljegyzése, mely csak nemrégiben került napvilágra, megerősíti a hagyományos krónikát, amelynek utolsó fejezete ilyen szomorú akkorddal végződik. S mi mégis azt mondjuk, hogy: „*Akik biznak az Uristenben nagy hiedelemmel, azok nem vesznek el semminemű veszedelemben. Mint a Sion hegye — megállnak: nem ingadoznak.*“ Amen.